

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ “ZADƏGANLIQ” KONSEPTİNİN LİŇQVOKULTUROLOJİ ASPEKTİ

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Aynurə Hüseynxan qızı Rəhimli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Bakı Avrasiya Universitetinin Nəzəri dilçilik və türk dilləri kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Çingiz Məmməd oğlu Qaraşarlı

Rəsmi opponətlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Çinarə Zahid qızı Şahbazlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə ölkənin Avropaya integrasiya siyasətini yürütməsi, habelə Qərb ölkələri ilə faydalı tərəfdaşlıq əlaqələri qurması Azərbaycan elminin, o cümlədən milli dilçiliyimizin qarşısında yeni məqsəd və vəzifələr qoydu. Azərbaycan dilçiliyi həm dəyişən dünya reallıqlarında ölkənin yeri və mövqeyinə, xarici siyasətinin prioritetlərinə uyğun gələn araşdırma istiqamətlərinə köklənməli, həm də dünya elminin yüksək tədqiqat standartlarını mənimsəməklə yeni nəsil araşdırmaların ərsəyə gəlməsində tətbiq etməli idi. Heç şübhəsiz ki, aparılan uğurlu strateji planlamanın nəticəsində, Azərbaycan dilçiliyi ölkənin ümumi inkişafına töhfələr verməyə istiqamətlənmişdir. Bu isə öz növbəsində müasir dünya elmi düşüncəsinə hakim kəsilmiş aktual problemlər ətrafında elmi araşdırmaların aparılmasına yol açmış, həmin aktual mövzuların yeni standartlar çərçivəsində sistemli və hərtərəfli və ən başlıcası isə Azərbaycan elminin maraqlarına cavab verəcək şəkildə tədqiqinə imkan və şərait yaratmışdır. Bu baxımdan, Azərbaycan dilçiliyi üçün tamamilə yeni olan “Zadəganlıq” konseptinin verballaşma mexanizmlərinin tədqiqi ilə bağlı mövzu çərçivəsindəki araşdırmamız xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu mövzu mahiyyət etibarı ilə sadalanan yüksək tələblərə və standartlara tam cavab verən və ən əsası Azərbaycanın Avropaya integrasiyası, habelə dünya elmi ilə “ayaqlaşması” baxımından da xüsusi maraq doğuran problemin çözümünü hədəf alır. Azərbaycanın uzun onillikləri əhatə edən sovet dövründə zadəgan təbəqəyə siniflərarası antaqonizm prizmasından yanaşılması, yəni sadəcə dillə desək, düşmən münasibət bəslənilməsi, bu təbəqə ilə bağlı anlayışların verballaşmasına obyektiv təhlilini qeyri-mümkün edirdi. Təsadüfi deyil ki, dilçiliyimizin uzun onillikləri əhatə edən tarixi boyu, xüsusilə də sovet dönməsində bu mövzu birmənalı şəkildə gözdən keçirilmiş və nəinki heç bir sistemli və geniş dissertasiya formatlı, hətta fragmentar səviyyədə obyektiv araşdırılmamışdır. Azərbaycan dilçiliyinin “Zadəganlıq” konsepti mövzusunə müraciət etməsi həm də dilçiliyimizin yeni araşdırma spektrlərini, yeni tədqiqat “üfqlərini” müəyyənləşdirməsi

baxımından da mühüm aktuallıq kəsb edir. Dissertasiya, habelə sosial dialektologiya istiqamətli araşdırmaların aparılmasına yeni istiqamət verməsi baxımından da mühüm aktuallıq kəsb edir. Tədqiqatımızdan da məlum olduğu kimi, Britaniya ingilis dili variantındakı *U English və non-U English* (yüksək təbəqə və qeyri-yüksək təbəqə ingiliscəsi) anlayışlarının qarşılaşdırması mövcuddur ki, bu da öz növbəsində həm “Zadəganlıq” konseptinin sistemli və hərtərəfli tədqiqi işi üçün kifayət qədər maraqlı və vacib materiallar təqdim edir, eləcə də ingilis dilində sosial dialekt fərqliliklərinin öyrənilməsi üçün də əlavə material mənbəyi rolunu oynayır.

“Zadəganlıq” konseptinin verballaşma mexanizmlərinin araşdırılması həm də ingilis dili daşıyıcılarının mentallığının gizlin aspektlərinin dərkə baxımından, krosskultural əlaqələr müstəvisində ortaya çıxan lakunalar “baryerinin” aşılı bilməsi baxımından da xüsusi aktuallıq kəsb edir. Dissertasiya araşdırmanın üçün işçi materialları məhz ingilis dili təqdim etdiyindən, aparılan araşdırmalarda əldə edilən nəticələr həm bu dilin linqvokulturoloji mühitinin dolğun şəkildə tədqiq edilməsi baxımından, həm də dil daşıyıcılarının dil kimliyinin sosiolinqvistik, habelə psixolinqvistik portretinin cızılması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, semantik universalilər dillər və mədəniyyətlərarası dialoqu rəvanlaşdırdığı halda, semantik unikalilər, o cümlədən onların təzahür tapdığı ən maraqlı formatlardan olan leksik və ya frazeoloji “qəlibli” semantik lakunalar isə ünsiyyətin adekvatlıq əmsalının aşağı düşməsinə yol açır. Təqdim edilən araşdırmanın semantik lakunaların deşifrəsinə yardımçı olması, habelə, milli dil kimliyinin adekvat şəkildə deşifrəsinə kömək etməsi baxımından da mühüm aktuallıq kəsb etməsi danılmazdır. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, *stiff upper lips* gestaltı bilavasitə psixolinqvistik mahiyyət kəsb edən konsept olmaqla Britaniya ingiliscəsi daşıyıcılarının nitq davranışlarına ciddi şəkildə təsir edir. Bu da son nəticədə “sosiolinqvistik portretin” cızılmasına, kommunikasiya vərdişlərinin formalaşmasına yol açır.

İngilis dili materiallarına istinadən “Zadəganlıq” konseptinin tədqiqi eləcə də eyni dilin fərqli coğrafiyalarda təzahür edən milli ədəbi dil variantlarındakı fərqliliklərinin təsbiti baxımından da

mühüm aktualıq kəsb etdiyini də vurğulamaq istərdik. Belə ki, “Zadəganlıq” konseptinin reallaşma səviyyəsi və verballaşma mexanizmləri, konseptual aparatı ingilis dilinin Britaniya variantı ilə ingilis dilinin ABŞ variantı arasında əsaslı linqvokulturoloji fərqliliklərin mövcudluğunu ortaya qoyur. Onların məhz müqayisəli aspektdə təhlili təkcə bir konsept çərçivəsində həllini tapan linqvokulturoloji spesifikasiqlərin təsbiti baxımından maraq doğurmur, eləcə də, ümumiyyətlə, Britaniya və ABŞ ingilis dili variantlarının linqvokulturoloji özəlliklərinin “ana xətti”nin müəyyənləşdirilməsi işinə yardım baxımından da yetərincə aktualıq kəsb edir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan dilçiliyində “Zadəganlıq” konseptinin araşdırılmaması, konkret olaraq milli germanistikamızda isə bu mövzuya həsr olunan hətta kiçik formatlıq tədqiqatların belə aparılmaması da bizim bu mövzuya müraciətimizin aktuallığını bir daha əyani şəkildə gözlər önünə sərgiləyir.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsinə gəlincə, “Zadəganlıq” konsepti Azərbaycan dilçiliyində heç bir formatda araşdırılmamışdır, yəni “Zadəganlıq” konsepti nəinki dissertasiya, eləcə də məqalə və ya məruzə tezisləri formatında tədqiq olunmamışdır. Bunun obyektiv səbəblərindən biri kimi, Azərbaycanın uzun onilliklər boyu bolşevik ideologiyasını tərənnüm edən və kommunist quruculuğunu hədəf alan siyasi sistemin tərkib hissəsi olması ilə bağlıdır. Belə ki, zadəganların təqibə məruz qaldığı, var-dövlətdən məhrum edilməklə uzaq Sibir, Qazaxıstan çöllərinə sürgün edildiyi sovet “quruculuğu” illərində, sözsüz ki, zadəganlar kimi sinfi düşmənlərə aid konseptin tədqiqi mümkünsüz olardı. Bu səbəbdən də “Zadəganlıq” konsepti ilə bağlı araşdırmalara diqqət yalnız postsovet mərhələsindən sonra yarana bilərdi. Biz bu tendensiyanı rus dilçiliyində müşahidə edə bilərik. Postsovet rus dilçiliyində “Zadəganlıq” konseptinin bu və ya digər aspektlərinin tədqiqini hədəf almış araşdırmaçılar sırasında Q.T.Bezkorovaya, Y.O.Kvartovkina, V.L.Sergiyenko, M.A.Angelova, V.A.Reznik, habelə Y.V.Voxrışevanın adlarını xüsusilə qeyd etmək olar¹. Eləcə də periferik səviyyədə, yəni digər

¹ Безкоровайная, Г.Т. Семантическое поле gentleness / nobleness в английском языке и его актуализация в художественном тексте: /дисс. канд.филол. наук/ Самара, 2014. – 220 с.; Квартовкина, Ю.О. Речь английских и русских

mövzunun sistemli araşdırılması kontekstində fraqmentar olaraq, “Zadəganlıq” konsepti ilə əlaqəli məqamları təhlil və şərh edən araşdırmalar sırasında T.V.Zaika, A.A.Şarapkovanın dissertasiya tədqiqatlarını, Y.A.Kovanova, D.B.Şekinanın məqalələrini ² göstərmək olar. Postsovet məkanından bu mövzunun araşdırılmasına diqqət göstərən dilçilərdən qazax tədqiqatçısı G.A.Kuzembayevanın adını xüsusilə qeyd etmək olar³.

“Zadəganlıq” konseptinin semantik sahəsini birbaşa və ya dolayı şəkildə araşdırmış Qərb tədqiqatçıları sırasında ilk olaraq, heç şübhəsiz ki, məşhur sosiolinqvist A.Rossun, N.Mitfordun

аристократов в произведениях художественной литературы XIX века: /дисс.канд. фил. наук/ – Волгоград, 2004. – 180 с.; Сергиенко, В.Л. Концепты «PRIDE» и «NOBILITY» (на материале английской художественной прозы конца XIX – начала XX в.: [Электронный ресурс] /URL: – <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8621/1/33.pdf>; Ангелова, М. М. Актуализация концепта "монархия" в современном английском языке // Балтийский гуманитарный журнал, – 2018. Т7, №2 (23), – с.28-30; Ангелова, М.М. Лингвокультурологическое поле концепта "монархия" в современном английском языке: / дисс. канд. филол. наук / –Москва, 2005 – 236 с.; Резник, В.А. Содержание, объём и структура лингвокультурного типажа "британский лорд" в синхронии и диахронии: [Электронный ресурс] – 2016 / URL: <https://www.dissercat.com/content/soderzhanie-obem-i-struktura-lingvokulturnogo-tipazha-britanskii-lord-v-sinkhronii-i-diakhro>; Вохрышева, Е.В. Лингвокультурный типаж «британский лорд» в синхронии и диахронии: содержание, объем и структура. Монография / Е.В.Вохрышева, В.А.Резник. – Москва: Интернаука, – 2017. – 130 с.

² Заика, Т. В.Фразеологические средства репрезентации концепта "совесть" в современном английском языке: [Электронный ресурс] // – <https://www.dissercat.com/content/frazeologicheskie-sredstva-reprezentatsii-kontsepta-sovest-v-sovremennom-angliiskom-yazyke>; Шарапова, А.А. Эволюция мифа о короле Артуре и особенности его языковой репрезентации в англоязычном культурно-историческом пространстве (XV-XXI вв.): / дисс. канд.филол.наук/ – Москва: МГУ, 2015. – 387 с.; Кованова, Е.А., Щекина, Д.Б. Стереотипы об аристократах и их языковая актуализация в британском публицистическом дискурсе // – Тамбов: Филологические науки. Вопросы теории и практики, – 2019. Том 12, Выпуск 7, – с.196 – 203.

³ Кузембаева, Г.А. Становление и средства актуализации концепта "NOBILITY" в британской лингвокультуре: [Электронный ресурс] / <https://www.dissercat.com/content/stanovlenie-i-sredstva-aktualizatsii-kontsepta-nobility-v-britanskoi-lingvokulture>

araşdırmalarını xatırlatmaq vacibdir. Daha sonra bu sırada D.Vandebosch, St.Paul, A.Jacot de Boinod və başqalarının⁴ adlarını çəkmək olar. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilçiliyində “Zadəganlıq” konsepti ilə birbaşa və ya dolayı şəkildə əlaqəli olan heç bir sistemli araşdırma aparılmasa da, dilçiliyimizdə ümumilikdə konsept anlayışı ilə bağlı⁵ və bütövlükdə koqnitiv dilçiliklə bağlı çox mühüm tədqiqatlar⁶ aparılmışdır ki, bu da heç şübhəsiz ki, milli dilçiliyimizdə konsept araşdırmalarının yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidini şərtləndirmişdi. Eləcə də son illərdə Azərbaycan dilçiliyində ayrı-ayrı konseptlərin linqvokulturoloji

⁴ Ross, A.S.C. Linguistic class-indicators in present-day English: [Electronic resource] / Neuphilologische Mitteilungen (Helsinki), – 1954. vol. 55(1), – p.20-56. URL: <https://ru.scribd.com/doc/39396431/Ross-Alan-1954-Linguistic-Class-Indicators-in-Present-Day-English>; Ross, A. U and non-U: An Essay in Sociological Linguistics: [Electronic resource] / URL: <https://docplayer.net/126611150-U-and-non-u-alan-s-c-ross.html>; Mitford, N. English Aristocracy: [Electronic resource] / Noblesse Oblige: An Enquiry into the Identifiable Characteristics of the English Aristocracy, 1986. URL: <https://web.archive.org/web/20130721084022/http://www.nancymitford.com/noblesse-oblige-1956>; Vandebosch, D. The aristocrat as 'average man' in Ortega's Revolt of the Masses: [Electronic resource] / URL: https://www.researchgate.net/publication/272018226_The_aristocrat_as_average_man_the_uses_of_aristocracy_in_Ortega's_The_Revolt_of_the_Masses; Poole, S. How to talk posh: a rarely marvellous glossary: [Electronic resource] / The Guardian, 22 Sep 2014, URL: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2014/sep/22/how-talk-posh-glossary-non-u>; Jacot de Boinod, A. The ultimate guide to Cockney rhyming slang: [Electronic resource] // The Guardian, – 2014, Jun. 9. URL: <https://www.theguardian.com/education/2014/jun/09/guide-to-cockney-rhyming-slang>

⁵ Əhmədova, Ü.A. Konsept və ona mövcud yanaşmalar // – Bakı: Elmi xəbərlər, — 2015. №5, – s. 138-144; Əliyeva, Z. Dilçilikdə konsept nəzəriyyəsi // “Ağamusa Axundov və Azərbaycan filologiyası” beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: AMEA, – 24 aprel, – 2017. – s.151-156; Şükürlü, S. "Konsept" məfhumu və müxtəlif yanaşmalar. // – Bakı: İpək yolu, – 2019. №4, – s.126-131.

⁶ Abdullayev, Ə.Ə. Koqnitiv dilçiliyin əsasları / Ə.Ə. Abdullayev. – Bakı: Şərq – Qərb, – 2005. – 220 s. Piriye, E. Koqnitiv dilçilik üzrə praktikum. Bakı: Mütərcim, – 2012. – 108 s.; Veysəlli F.Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri: [Elektron resurs] // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, “Dil və ədəbiyyat”, – 2015. № 2, <https://adu.edu.az/az/adu-haqqinda/elmi-eserler/212.html>

xüsusiyyətlərinin tədqiqini hədəf alan araşdırmalar da ərsəyə gəlmişdi⁷.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini ingilis dilində yer alan “Zadəganlıq” konsepti, predmetini isə bu konseptin ingilis dilinin linqvokulturoloji mühiti çərçivəsində şərtləndirməsini mümkün edən faktorların təhlili (o cümlədən, konstitusiyalı monarxiya quruluşu çərçivəsində Zadəganlıq institutunun hakim mövqeyinin dilə təsir imkanları kontekstində), habelə daxili semantik-struktur iyerarxiyasını şərtləndirən amillərin araşdırılması, bu konseptin mühafizəkarlığını və eyni zamanda mütəhərriqliyini təmin edən faktorların müəyyənləşdirilməsi və s. bu kimi məsələlər aiddir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədini ingilis dilinin konseptsferində yer alan “Zadəganlıq” konseptinin reallaşma mexanizmlərinin tədqiqi təşkil edir. Bu məqsəddən irəli gələn vəzifələr isə aşağıdakılardır:

- “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasında Britaniya və ABŞ linqvokulturoloji mühitinə nəzərən fərqlərini müəyyənləşdirmək; həmin fərqli mühitlərin təsiri ilə “zadəgan” anlayışı ilə bağlı stereotiplərin müxtəlifliyinə yol açan sosial-tarixi faktorları təsbit etmək;

- Müasir qloballaşan dünyada “Zadəganlıq” mühafizəkarlığının antaqonizmini müəyyənləşdirmək, müasir liberallaşma tendensiylərin “Zadəganlıq” konseptinin linqvokulturoloji spesifikliyinə təsir səviyyəsini müəyyənləşdirmək;

- Müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptinin yenilənmə formatını izləmək, formalaşmaqda olan “Megxit” mikrokonseptinin daxili semantik strukturunu təhlil etmək;

- “Zadəganlıq” konseptinin sosial iyerarxiya şərtlənməsini müəyyənləşdirmək və bu əsasda Böyük Britaniya linqvokulturoloji mühitində konstitusiyalı monarxiya quruluşunun ingilis dilinin

⁷ Əhmədova, Ü.A. Müxtəlif sistemli dillərdə “Qadın” konseptinin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2018, – 28 s.; Quliyeva, N.H. “Multikulturalizm” konseptinin sözlü və sözsüz ifadə xüsusiyyətləri (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2018. – 28 s.

Britaniya variantının konseptsferinə təsirini müəyyənləşdirmək;

– “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasında iştirak etmiş aktiv inventar bazasından sayılmaqda olan honorativlərin sosio- və linqvokulturoloji şərtlənməsini müəyyənləşdirmək;

– İngilis dilində “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan leksik vahidlərin vokativlik mövqeyindəki semantik “davranışının” linqvokulturoloji və linqvopraqmatik əsaslandırmasını araşdırmaq;

– “Zadəganlıq” konseptinin leksik və frazeoloji inventarı kontekstində “kübar danışığı” stereotiplərini və “upper class” (yüksək təbəqə) nitq vərdişlərini araşdırmaq;

– “Zadəganlıq” konseptinin semantik nüvəsinin ingilis dilindəki ümumişlək sözlərin “sosial qradasiyalaşmasına” təsirini müəyyənləşdirmək;

– Müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptinin koqnitiv modelinin ümumi dəyərləndirməsini aparmaq və onun “Zadəganlıq – Aristokratiya – Elita”, “Zadəganlıq – Monarxiya”, “Zadəganlıq etiket, ritual və imtiyazları”, “Zadəganlıq və hakimiyyət”, “Zadəganlıq və təkəbbür/üstünlük” kimi mikrokonseptlər üzrə şaxələnməsinin semantik şərtlənməsini müəyyənləşdirmək;

– “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasının xalqın “koqnitiv pəncərəsi” ilə şərtlənməsi səviyyəsini müəyyənləşdirmək və bu əsasda ingilis dilinin folklor mətnlərinin dilinin, habelə ingilis klassiklərinin əsərlərinin dilinin leksik-statistik təhlilinə istinadən “Zadəganlıq” konseptinin reallaşma spektrinin dinamikasını izləmək;

– “Zadəganlıq” makrokonseptinə daxil olan konkret mikrokonseptlərin timsalında (“Zadəganlıq-Mülkiyyət”, “Monarxiya”) konseptin daxili struktur spesifikasiyasını müəyyənləşdirmək;

– “Zadəganlıq” konsepti çərçivəsindəki konkret bir freymssenariyə nəzərən, ümumiyyətlə, freymssenarinin daxili semantik strukturlaşma prinsiplərini müəyyənləşdirmək;

– “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan qeyri-verbal və transverbal vahidləri təhlil etmək və s.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya çərçivəsində aparılmış araşdırmalarda təsviri, müqayisəli metodlara üstünlük verilmişdir. Habelə kontekstual analiz metodundan, frazeosemantik təhlil metodundan da istifadə edilmişdir.

Müdəfiyə çıxarılan əsas müddəalar:

– “Zadəganlıq” anlayışı nə qədər qədim və mühafizəkar anlayış olsa da, müasir liberallaşma tendensiyaları, multikultural dəyərlərin ortaya qoyduğu yeni dəyərlər sistemi bu anlayışın məna tutumunda və eləcə də bu anlayışla bağlı konseptsferin semantik spektrində əhəmiyyətli dəyişikliklərə rəvac vermişdir;

– “Zadəganlıq” anlayışının və bu anlayışla bağlı yaranmış semantik sahəni ehtiva edən konseptinin fərqli interpretasiyaları mövcuddur ki, bu da ilk növbədə fərqli linqvokulturoloji şərtlənmə ilə bağlıdır;

– “Zadəganlıq” konseptinin əhatə etdiyi semantik sahə Britaniya və ABŞ ingilis dili linqvokulturoloji mühitlərində əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir;

– “Zadəganlıq” konsepti müasir ictimai və siyasi proseslərdən ciddi çəkildə yararlanmaqla məlum lekal əsasında (məsələn, “Brexit”) yeni mikrokonseptlərin yaranmasına (məsələn, “Megxit”) rəvac verə bilər;

– “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan honorativlər bu və ya digər şəxsin sosial statusunun göstəricisi, habelə sosial statusdakı dəyişikliklərin tənzimləyici mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir;

– “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan bəzi leksik və frazeoloji vahidlər, habelə müvafiq semantikəli söz birləşmələri vokativlər kimi aktiv şəkildə istifadə oluna bilərlər;

– “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasında qeyri-verbal və transverbal vahidlər də mühüm rol oynayır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən əsas cəhət Azərbaycan dilçiliyində nəinki ingilis dilinin materiallarına nəzərən, ümumiyyətlə, hər hansı bir dilin leksik-frazeoloji inventarına istinadən “Zadəganlıq” konseptinin tədqiq edilməməsi ilə bağlıdır. Təqdim olunan araşdırma Azərbaycan dilçiliyində “Zadəganlıq” konseptinin reallaşma mexanizmlərinin təhlilini hədəf alan ilk sistemli və geniş formatlı tədqiqat işidir. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, müasir Britaniya cəmiyyətində hal-hazırda, yəni XXI əsrin ikinci dekadasında cərəyan edən proseslərə nəzərən yaranmış və yaranmaqda olan yeni konseptlərin operativ tədqiqi yer almışdır.

Biz ümumiyyətlə, germanistika sahəsində “Megxit” konseptinin reallaşma mexanizmlərini araşdırmış ilk tədqiqatlardan birini ortaya qoyduğumuzu əminliklə söyləyə bilərik. Eləcə də tədqiqat işinin yeniliyini şərtləndirən önəmli cəhətlər sırasında Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq, Britaniya cəmiyyətində sosial stratifikasiyanın sosiolinqvistik reallaşmasını ortaya qoyan *U and non-U English usage* (yüksək təbəqə və qeyri-yüksək təbəqə ingiliscəsi) qarşılaşdırmasının sistemli təhlili təqdim edilmişdir. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini şərtləndirən cəhətlər sırasında ilk dəfə olaraq, “Zadəganlıq” konseptinin ayrı-ayrı mikrokonseptlərinin reallaşma spektrini ingilis klassiklərinin əsərlərinin dilində təqdim olunmuş materiallara istinadən aparılmasını da xüsusilə qeyd edə bilərik. “Zadəganlıq” konseptinin bu və ya digər aspektlərinin təhlilini hədəf alan postsovet məkanı və Qərb germanistlərinin araşdırmalarında bu istiqamətli təhlillərə təsadüf edilmir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ilk növbədə, onun daha öncə vurğulanmış olan elmi yeniliyindən qaynaqlanır. Təqdim olunan dissertasiyanın Azərbaycan dilçiliyində “Zadəganlıq” konseptinin sistemli təhlilini ortaya qoymuş ilk dissertasiya olması onun ən mühüm nəzəri əhəmiyyətini təşkil edir. Tədqiqat işini nəzəri əhəmiyyətini şərtləndirən digər mühüm cəhət Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq, *U and non-U English usage* sistemli təhlilinin aparılması ilə bağlıdır. Məhz, bu sosial iyerarxiya şərtləndirməli fərqlər təhlili araşdırma əsnasında əldə edilən elmi nəticələrin “Sosiolinqvistika”, “Linqvokulturologiya” fənninin tədrisində istifadəsini məqsəduyğun edir. Eləcə də bundan sonra ərsəyə gələcək araşdırmalarda həmin qarşılaşdırmanın nəzəri aspektlərinin tədqiqi üçün ilkin nəzəri baza təqdim etmiş olur.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini şərtləndirən mühüm cəhətlər sırasında eləcə də Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq, ümumiyyətlə, qlobal anlamda germanistikada ən ilklərdən biri olaraq, “Megxit” konseptinin reallaşma mexanizmlərinin tədqiqatını da qeyd etmək olar. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini müəyyənləşdirən cəhətlər sırasında habelə, ilk dəfə olaraq, “Zadəganlıq” konseptinin ingilis klassiklərinin əsərlərinin dilinin təqdim etdiyi material əsasında araşdırılmasını qeyd etmək olar. Bu əsnada toplanmış olan

materiallar, əldə edilmiş elmi nəticələr “İngilis dilinin tarixi”, “İngilis dilinin üslubiyyəti”, “Linqvokulturologiya”, “Sosiolinqvistika” kimi əsas və seçmə fənlərin tədrisi işinə cəlb oluna bilər ki, bu da dissertasiyanın praktik əhəmiyyətini də müəyyənləşdirmiş olur. Eyni zamanda dissertasiya işinin praktik əhəmiyyətini şərtləndirən cəhətlər sırasında əldə olunan nəticələrin növbəti nəsil tədqiqatlarda – magistr dissertasiyalarının və fəlsəfə doktorluğu üzrə dissertasiya araşdırmalarında istifadə olunması ilə bağlıdır.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya araşdırmasının əsas müddəaları müəllifin Azərbaycanda (8) və xaricdə (1) nəşr olunan və Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə edilən elmi məcmuələri sırasında yer alan jurnallarda çap edilmiş məqalələrində öz əksini tapmışdır. Eləcə də tədqiqat işində əldə edilmiş bir çox nəticələr Azərbaycanda, Çexiyada və Rusiyada keçirilmiş Beynəlxalq və Respublika səviyyəli 10 elmi konfransda dinlənilmişdir. Dissertasiyanın tətbiqinə gəlincə, araşdırma əsnasında əldə edilən elmi nəticə və ümumiləşdirmələr Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinin əsaslandırılması bölümündəki sahələrdə tətbiq qazana bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Bakı Avrasiya Universitetinin Nəzəri dilçilik və türk dilləri kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi strukturuna görə Giriş, 3 fəsil, Nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 9 səhifə, 16099 işarə, I fəsil 40 səhifə, 78978 işarə, II fəsil 40 səhifə, 79967 işarə, III fəsil 48 səhifə, 94145 işarə, Nəticə hissəsi 4 səhifə, 7639 işarədir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 276828 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində ilk olaraq, mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqat mövzusunun işlənmə səviyyəsi müəyyənləşdirilməklə, ümumən tədqiqat tarixi haqqında məlumat verilir. Giriş hissəsində həmçinin tədqiqatın obyektı və predmeti

haqqında məlumat verilir, eləcə də metodları, məqsədi və vəzifələri açıqlanır, müdafiəyə çıxarılan elmi müddəalar bəyan edilir.

Dissertasiya işinin **“İngilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ variantlarında “Zadəganlıq” konseptinin linqvokulturoloji şərtləndirməsini formalaşdıran faktorlar”** adlanan I fəslində ilk olaraq, **“İngilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ variantlarında “Zadəganlıq” konseptinin fərqli semantik strukturlaşmasının ilkin səbəbləri”** araşdırılır. Məlum olur ki, ingilis dilinin Britaniya və ABŞ variantlarında “Zadəganlıq” konseptinin verballaşması əhəmiyyətli dərəcədə assimetriklik nümayiş etdirir və əgər birinci halda vərəsəlik konnotasiyası ön plana alındığı halda, ikinci halda maddi yüksəliş, sosial uğur faktoru həlledici rol oynayır. R.D.Lewis ingilis dilinin məhz, bu iki variantının qarşılaşdırmasını apararkən “Zadəganlıq”, “Aristokratiya” anlayışlarının deşifrəsindəki fərqlilikləri də diqqət çəkmiş və apardığı təcrübə araşdırmalar əsasında Britaniya variantında sərgilənən mentalitetdə zadəganlıq titullarının öz mötəbərlik səviyyəsinə görə, ABŞ mentalitetindəki maddi rifaha istinad edən sosial statusa bərabər tutula biləcəyini vurğulamışdır ⁸. ABŞ-ın milli ideoloji doktrinasında pragmatizmin ön plana çıxması və bərabər imkanlar şəraitində hər bir kəsin öz bilik və bacarıqlarına uyğun olaraq, cəmiyyət iyerarxiyasında müvafiq mövqe tutmaq imkanlarının verilməsi orta statistik amerikan obrazını tamamlayır⁹. Bundan fərqli olaraq, Britaniya aristokratlarına bu təbəqəyə daxil olmaq üçün sadəcə zadəgan titulu olan və ya titulsuz zadəganlıq sertifikatına malik olan (gentry) ailədə dünyaya gəlmək kifayətdir. Britaniya zadəganlıq institutunda renta amilinin mövcudluğu bu ölkənin baronlarının, qraflarının, vikontlarının gündəlik iş gedib “qazanc dalınca düşməsinə” ehtiyacı aradan qaldırır ki, bu da avtomatik olaraq, ingilis dilinin Britaniya variantında (ABŞ variantından fərqli olaraq) “Zadəganlıq” konseptindən pragmatizm amilini, işqoliliklik faktorunu kənarlaşdırmış olurdu.

⁸ Lewis, R.D. When Cultures Collide: LEADING ACROSS CULTURES, Nicholas Brealey International Publishing: [Electronic resource] / – Boston – London, – 2006. – p.131 URL: <http://www.utntyh.com/wp-content/uploads/2011/11/When-Cultures-Collide.pdf>

⁹ Mauk, D. American civilization: an introduction. 5th ed. / D.Mauk, J.Oakland. London – New York, – 2009. – 393 p.

Növbəti paraqrafda *“Blue Blood” mikrokonseptinin ingilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ linqvokulturoloji mühitindəki interpretasiya fərqlilikləri*” araşdırılır. Təsbit edilir ki, *blue blood* ifadəsi *sangre azul* “mavi qan” frazeologizminin kalkası kimi ispan dilindən mənimsənilmişdir. Etimoloji lüğətlər 1809-cu ildən etibarən mənbə dilin özündə (ispan dilində) işləklilik qazanmış bu ifadənin Kastiliya zadəganlarının özlərinin monogenliyini vəsf edərkən öyünərək özlərini adlandırdıqları ifadəyə istinad etdiyinə diqqət çəkirlər.¹⁰ Mənbələr ingilis dilində bu ifadənin yalnız 1827-ci ildən etibarən işləklilik qazandığına diqqət çəkirlər. 1877-ci ildən isə *blue blood* ifadəsi lüğətlərdə bilavasitə *“qədim və aristokratik ailə-nəsil nümayəndəsi”* anlamında da öz təsbitini tapmışdır. Britaniya linqvokulturoloji mühitində *blue blood* ifadəsinin ilk məna spektri olaraq, bilavasitə monarxik quruluşla və zadəgan zümrəsinə aidliklə şərtlənir. Bundan fərqli olaraq, ABŞ linqvokulturoloji mühitində *blue blood* ifadəsi maddi durumu çox yüksək olan nəslin, ailənin nümayəndəsinə aidliklə istifadə edilə bilər, habelə müəyyən mötəbər mövqe, vəzifə tutmuş şəxsin nəslinə nəzərən, eləcə də intellektual və yaradıcı elita nümayəndələrinin ailələrə aidliklə əlaqələndirilə bilər. Məsələn, ABŞ linqvokulturoloji mühiti üçün xarakterik olan pragmatizm amilinin ön plana alındığı və *“old money”* nəsillərin nümayəndələrinə nəzərən *blue blood* ifadəsinin işləndiyi məlumdur.

Daha sonra *“Müasir qloballaşan dünyadakı tendensiyaların “Zadəganlıq” konseptinin linqvokulturoloji spesifikliyinə təsiri”* müəyyənləşdirilir. *“Monarxiya institutunun Böyük Britaniyanın “vizit vərəqi” olduğunu”* vurğulayan A.A.Polyakovanın haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, təsadüfi deyil ki, insanların altşüurunda *“royal”* termini bir növ, *“keyfiyyət nişanı”*, *“keyfiyyət göstəricisi”* kimi dəyərləndirilir. Özü də *“royal”* termininin bu müsbət konnotasiyası hətta bilavasitə Britaniya Kral Ailəsinə aid olmayan, həmin ailənin heç bir üzvü ilə birbaşa bağlılığı olmayan hadisə, situasiya, obyektlərlə bağlı istifadəsi şəraitində də özünü göstərməkdədir¹¹.

¹⁰ Blue blood: [Electronic resource] / <https://www.etymonline.com/word/blue-blood>

¹¹ Полякова, А.А. Роль монархии во внутренней и внешней политике Великобритании в конце XX - начале XXI века: / дисс. канд. истор. наук / – Москва, 2015. – 281 с.

Bununla belə onu da danmaq olmaz ki, T.A.İvuşkinanın da vurğuladığı kimi, İKT inqilabının yaşandığı bu qloballaşan dünyada cərəyan etməkdə olan proseslər Britaniya aristokratiyası üçün ciddi sınaqlar ortaya çıxarmaqdadır. Belə ki, kütlə mədəniyyətinin şablonları ənənəvi zadəgan dəyərlərilə qarşı-qarşıya gəlir, toqquşur ki,¹² bu da öz növbəsində, Britaniya aristokratiyasının özündə və cəmiyyətin ona yanaşmasında müəyyən dəyişimləri qaçılmaz edir. Bu kontekstdə stereotiplərin aradan qalxmasını, davranış şablonlarının “yumşalmasını” ümumi (qlobal) tendensiyaaların təsir izi kimi səciyyələndirmək olar ki, bu da son nəticədə konseptin daxili quruluşunda izsiz ötürüşdür.

Növbəti paragraf çərçivəsində “Zadəganlıq” konseptinin semantik sahəsində son dövrlər baş vermiş dəyişikliklər haqqında məlumat verilməklə yanaşı, bu konseptin ehtimal edildiyi kimi, mühafizəkar mahiyyətli olmayıb, toplumda baş verən sosial, iqtisadi, siyasi dəyişimləri əks etdirmək iqtidarında olduğu vurğulanır. *“Megxit” mikrokonseptini formalaşdıran linqvokulturoloji və sosiolinqvistik reallıqlar*” haqqında məlumat verilir. Bu mikrokonseptinin semantik şaxələnmə özəlliklərinin araşdırılması onu deməyə əsas verir ki, “Megxit” mikrokonsepti Britaniya linqvokulturoloji mühitinin reallıqlarına əsasən strukturlaşmışdır. “Megxit” mikrokonseptin adı bilavasitə Britaniyanın Avropa İttifaqından çıxması ilə bağlı aparılan fəaliyyətlərin ümumi adı kimi ortaya çıxmış *Brexit* neologizm-blendinqinin¹³ analoqu əsasında və eyni blendinq komponentin (-exit) iştirakı ilə formalaşmışdı. Hər iki

¹² Ивушкина, Т.А. Аристократическая культура Великобритании в эпоху глобализации // – Москва: Вестник МГИМО-Университета, – 2012. № 4. – с.225-231.

¹³ Setter, J. Will Brexit spell the end of English as an official EU language?: [Electronic resource] // The Guardian, – 2019, Dec. 27. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/dec/27/brexit-end-english-official-eu-language-uk-brussels>; Сергиенко, П.И. Репрезентативные особенности концептуализированной области Brexit (на материале политических неологизмов) // – Москва: Вестник МГУ. Серия 19, – 2017. №1, – с.168-177; Марусенко, М.А. Brexit и эволюция европейской системы языков // – Москва: Вестник Московского университета. – Серия 22. Теория перевода, –2017. №1, – с. 118-134.

konseptdə müəyyən səviyyədə freym-ssenari paralelliyi müşahidə edilməkdədir. Məlumdur ki, *Megxit* prosesinin, yəni Sasseks Hersoq və Hersoginyasının Kral Ailəsinin işləyən “böyük üzvləri” sırasında kənarlaşması ilə bağlı qərar və açıqlamasından sonra, şahzadə Harri və Meqan Marklın yollarını “Bekengem sarayı”ndan ayırması ilə bağlı razılaşmalar, habelə mümkün ehtimal və proqnozlarla bağlı iki ssenari fərqləndirilməkdədir: *soft Megxit* və *hard Megxit*.

*Hard or soft Megxit? What's on the table.... Will it be a hard Megxit or a soft Megxit?*¹⁴; *Whether or not the ex-Sussexes' new independence will require a hard or soft Megxit has yet to be determined...*¹⁵. Britaniya cəmiyyəti üçün *Megxit* prosesi kifayət qədər ağırlı olduğundan, *Megxit* semantik sahəsində dramatismlə, faciəviliklə bağlı semantik şəxələnmələrin (*Megxit drama*, *exit drama*, *Royal Megxit drama*, *Megxit drama*, *royal drama*) olacağı tamamilə gözlənilən idi. Eləcə də *Megxit* konseptinin reallaşmasında *saga* “saqa” və *farce* “fars” terminlərinin implisit şəkildə ironiklik konnotasiyası vasitəçiliyi ilə neqativ çaların ifadəsi də mümkün olur: *Here's how the entire 'Megxit' saga unfolded.*¹⁶; *The British Royal Farce... For some years Britain has been struggling with the still unresolved issue of Brexit.*¹⁷

I fəslin son paragrafında isə **“Zadəganlıq” konseptinin daxili semantik şəxələnməsi** haqqında məlumat verilir. “Zadəganlıq” konseptin yekcins semantik sahəyə malik olmaması burada əsas üç makrosemantik sahənin fərqləndirilməsini mümkün edir: 1)

¹⁴ Low, V., Blakely, R. *Hard or soft Megxit? What's on the table*: [Electronic resource] / – January 13, – 2020. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/hard-or-soft-megxit-whats-on-the-table-ckw079zwc>

¹⁵ Hampton, R. *The Most Bananas Quotes From Alleged Royal Insiders About Megxit*: [Electronic resource] // Slate Magazine, – 2020, Jan. 14. URL: <https://slate.com/human-interest/2020/01/the-wildest-quotes-from-alleged-royal-insiders-about-meghan-markle-and-prince-harry.html>

¹⁶ Cranley, E. *Harry and Meghan will step back from royal duties in Spring 2020*: [Electronic resource] // The Insider, – 2020, Jan 19. URL: <https://www.insider.com/timeline-harry-meghan-stepping-back-from-royal-duties-2020-1>

¹⁷ Curtis, M. *The British Royal Farce*: [Electronic resource] //New English Review, – 2020, January 8. URL: <https://www.newenglishreview.org/the-british-royal-farce/?print=print>

Zadəganlıq – monarxiya titullarının yaratdığı mikrokonseptlərin əhatə etdiyi makrosemantik sahə (“*King / Queen*”, “*Prince / Princess*”, “*Lord / Lady*”, “*Duke / Duchess*”, “*Knight*” və s. mikrokonseptlər və onların əhatə etdiyi leksik vahid və frazeologizmlər); 2) Zadəganlıq institutunu təsirləndirən hadisələr, proseslər, şəxslər və ya əksinə zadəganlıq institutuna təsir edən proses, hadisə və şəxslərlə bağlı anlayışları əhatə edən leksik vahid və frazeologizmlərin yer aldığı mikrokonseptlər (“*Megxit*” mikrokonseptini, habelə “*High society / elite*”, “*Communicative Behaviors*”, “*Royal classy*” və s. bu kimi mikrokonseptləri); 3) Zadəganlıq həyat tərzilə bağlı olan, zadəganlıq etiketlərini ifadə edən leksik vahid və frazeologizmlər də növbəti istiqamətli semantik mikrosahəni təşkil edir (“*Culture and etiquette*”, “*Mindset (mentalliq)*”, “*Aristocratic traditions*” mikrokonseptləri).

Dissertasiyanın “**İngilis dilinin konseptferində “zadəganlıq” konseptinin ifadə mexanizmlərinin sosial-iyerarxik şərtlənməsi**” adlanan II fəslində ilk olaraq, “*Böyük Britaniya linqvokulturoloji mühitində “Zadəganlıq” konseptinin sosial-iyerarxik şərtlənməsi*”nə dair məlumat verilir. Məlum olur ki, Britaniya Monarxiyasının başçısının titulu və müraciət formaları 1953-cü ildə müvafiq qanunla təsbit edilmişdir¹⁸: “*Elizabeth II, by the Grace of God of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and of Her other Realms and Territories Queen, Head of the Commonwealth, Defender of the Faith*”¹⁹. Elə həmin qanunda da bir daha təsbit edildiyi kimi, Britaniya monarxına xitabən *His / Her Majesty* “Əlahəzrət” deyərək xitab edilməsi labüddür. Bu müraciət forması XIV əsrin sonlarında ingilis dilinə keçən fransız alınmasına istinad edir və VIII Henri öz hakimiyyət dövründə (1509-1547) *Majesty* termini mənimsəsə də, həmin istilah yalnız I Ceymsin idarəçiliyi (1567-1625) zamanında digər “monarxik terminologiya” vahidləri ilə müqayisədə ön plana çıxmış və bilavasitə

¹⁸ Royal Titles Act 1953, 1953 CHAPTER 9 1 and 2 Eliz 2, 26th: [Electronic resource] / March 1953, URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/1-2/9>

¹⁹ “No. 39458”. The London Gazette (Supplement): [Electronic resource] / – 6 February 1952. – p.757. URL: <https://www.thegazette.co.uk/London/issue/39458/supplement/757>

krala/kraliçaya müraciət forması kimi təsbitlənmişdir²⁰. 1610-cu ilə aid tarixi sənəddə oxuyuruq: *“Whereas the King’s most Excellent Majesty has continued this Parliament together, longer than hath been usual... His Majesty has now resolved,... Given at His Majesty’s Palace of Westminster the 31 day of December ...”*²¹ XII əsrdən XV əsrə qədər Fransada, Kastiliyada, Araqonda, Portuqaliyada olduğu kimi, İngiltərədə də Monarxa xitabən “Yüksəllik, Alilik” anamlı *Highness* etiket terminindən istifadə edilirdi²². Bundan başqa, XV əsrə qədər *His Grace // Her Grace* etiket istilahından da istifadə edilmişdir. Lakin zamanla Kral və ya Kraliçaya xitabən bu ifadənin işləkliyi aradan qalxdıqdan sonra, *His Grace // Her Grace* etiket termini öz tətbiq dairəsini “daraldaraq” yalnız Hersoq // Hersoginyaya xitabən, eləcə də xristan kilsəsinin ən ali rütbələrindən sayılan arxiyepiskopa müraciətlə istifadə edilməyə başlamışdır²³. Onu da qeyd edək ki, *His Majesty // Her Majesty* ifadəsinin istisnasız olaraq, yalnız Monarxa xitabən istifadə imtiyazının təsbit edilməsilə əlaqədar olaraq, digər etiket termininin – *Highness* istilahının daha aşağı rəngli ali zadəganlara (ali zadəganlar deyildikdə, kral ailəsi üzvləri nəzərdə tutulur) xitabən istifadəsi mümkün olmuşdur: *His Royal Highness // Her Royal Highness*.

Daha sonra honorativlərin sosio və linqvokulturoloji şərtlənməsi problemi araşdırılır. S.Q.Şafikovun qeyd etdiyi kimi, *“bir çox Avropa dillərində bir şəxsin digərinə hörmətçil münasibətini, ehtiramını ifadə edə bilən və şəxs əvəzlilikləri, ya da “yarıməvəzliliklərlə”, ya da isimlərlə, ya da ki, adresivlik kateqoriyası sayəsində reallaşan standart-neytral sistem mövcuddur”*.²⁴ V.M.Alpatovun

²⁰ Royal Titles Act 1953, 1953 CHAPTER 9 1 and 2 Eliz 2, 26th: [Electronic resource] / March 1953. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/1-2/9>

²¹ Proclamation 1610: [Electronic resource] / URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/james-i/proclamation-1610/>

²² Royal Styles and the uses of "Highness": [Electronic resource] / URL: <https://www.heraldica.org/topics/royalty/highness.htm>

²³ His / Her / Your Grace (phrase): [Electronic resource] / URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/his-her-your-grace>

²⁴ Шафиков, С.Г. Уважительное обращение в европейских языках и проблема русского адресива // – Уфа: Вестник Башкирского университета, – 2012. Т.17, №1, – с.133-138.

qeyd etdiyinə görə, honorativlər dildə nəzakətlik kateqoriyasının reallaşmasını təmin edən vacib dil vahidlərindən hesab edilir²⁵. İngilis dilində də honorativlərin yetərinə yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirməsi və onların sosial iyerarxiyanın bir növ, “lakmus kağızı” kimi çıxış etməsi məqamını nəzərə alsaq, onu deyə bilərik ki, həmin vəziyyətin yapon dilinin nəzakət kateqoriyasında ifadə tapan honorativlərlə bənzərliyi heç də təsadüfi sayıla bilməz. Britaniya monarxiya institutunun daxili tənzimlənmə qaydalarına görə, istənilən şəxs zadəganlıq titulu itirdiyi halda və ya onun imtiyazları məhdudlaşdırıldığı halda həmin şəxsə müraciətdə honorativlərdən istifadə edilməsi qadağan edilir. Məsələn, şahzadə Çarlzın (hal-hazırkı kral III Karlın) birinci həyat yoldaşı – məhrum Uels şahzadəsi Diana özü zadəgan ailəsində dünyaya gəlmiş olsa da, yalnız vəliəhdlik nikahından sonra *Her Royal Highness* honorativlə müraciət imtiyazını əldə etmişdi²⁶ və 1996-cı ildə boşandıqdan sonra bu imtiyazdan məhrum olmuşdu. Vaxtilə VIII Eduardla ailə həyatı qurmuş olan U.Simpsona xitabən (onun iki dəfə boşanmış və qeyri-zadəgan amerikalı olmasından dolayı) *Her Royal Highness* honorativindən deyil, məhz *Her Grace* adresiv formasından istifadə edilməsi icazəsi verilmişdir.²⁷

“Zadəganlıq” konseptinə daxil olan leksik vahidlərin vokativlik mövqeyindəki istifadəsinin linqvokulturoloji və linqvopraqmatik əsaslandırması”nın təhlili çərçivəsində qeyd olunur ki, *princess, queen (my princess, my queen)* və s. bu kimi zadəganlıq terminlərinin vokativ mövqeyində işlənməsi zamanı üç funksiyanın – həm müraciət intensiyasının, həm münasibət intensiyasının, həm də emosional qiymətləndirmənin ifadəsi intensiyasının gerçəkləşdirildiyini görə bilərik. Funksiyaların kontominasiyasından törəyən *my princess, my queen* və s. bu kimi laudativ xarakterli vokativlərin yaranma səbəb və şəraiti, habelə işlənmə mövqeləri onları digər qrup vokativlərdən

²⁵ Алпатов, В.М. Категории вежливости в современном японском языке. / В.М. Алпатов – Москва: Наука, – 1973. – с.51-53.

²⁶ Tikkanen, A. Diana, princess of Wales: [Electronic resource] / URL: <https://www.britannica.com/biography/Diana-princess-of-Wales>

²⁷ Wallis Simpson: [Electronic resource] / URL: <https://www.britannica.com/biography/Wallis-Simpson>

fərqləndiyini deməyə əsas verir. Zadəganlıq terminlərinin cəlb olunması ilə yaranan vokativlər bilavasitə laudativ mahiyyət kəsb etməklə, qeyri-simmetrik münasibətləri səciyyələndirir, yəni adresatın statusluluğunun (emosional, sosial) resursluğunun qabardılmasına xidmət edir. *“Dear Darling, I thought of you all day, princess. ... You know you are going to be crushed with affection from me when I get home, don't you princess?.. I am only your's, princess”*²⁸.

“Böyük Britaniya linqvokulturoloji mühitində “Zadəganlıq” və “Gender” konseptlərinin əlaqəli reallaşma mexanizmləri”nə dair araşdırmalar çərçivəsində qeyd olunur ki, kübarlıq, zadəganlıq *a priori* olaraq, üstün məziyyətlərə sahib olmaq imtiyazı kimi nəzərdən keçirilir. L.P.Muraşovanın qeyd etdiyi kimi, ingilis dil təfəkkürü üçün ideal qadın obrazı deyildikdə, məhz aristokratik Britaniyanı təcəssüm etdirən ümumiləşdirilmiş mücərrəd qüsursuzluq obrazı nəzərdə tutulur, hansı ki, mütləq şəkildə Britaniya zadəganlığı üçün vazkeçilməz olan yüksək təhsil, savadlılıq, ləyaqət və dürüstlük kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Təsadüfi deyil ki, “əsrarəngiz, gözəl xanım” obrazı ingilis dilində məhz, ilk olaraq zadəgan titulu kimi ortaya çıxmış *“lady”* istilahı ilə işarələnilir. Xatırladaq ki, bir çox mənbələrin yekdilliklə etiraf etdikləri kimi bu termin ilk olaraq, baron, markiz, qraf, vikont titullarına malik şəxslərin həyat yoldaşlarının yüksək zadəganlıq statusuna işarə edən, habelə per, hersoq, qrafın qızını səciyyələndirən, eləcə də cəmiyyətdə ali mövqe tutan şəxslərin qadın ailə üzvlərinin nominasiyası üçün istifadə edilən istilahdır ²⁹. Göründüyü kimi, Britaniya toplumunda gender münasibətlərini tənzimləyən maskulin və femin ideallar, yəni toplum sosial-psixoloji, mental obraz “lekalları” məhz, zadəganlıq, “mavi qanlılıq” özəllikləri ilə şərtlənir.

“Zadəganlıq” terminləri və onların determinləşdirməsindən törəyən məcazlaşmalar” adlanan növbəti paragraf çərçivəsində qeyd

²⁸ Krueger, C.M. To Princess from Krug, 2002: [Electronic resource] / URL: https://books.google.az/books/about/To_Princess_from_Krug.html?id=ekAFIzLZS7YC&redir_esc=y; s.193.

²⁹ Мурашова, Л.П. Концептуально-фреймовое конструирование женской идентичности в английском языке: / дисс. канд.филол. наук / – Пятигорск, 2018. – с.45-46.

olunduğuna görə, *Queen* zadəganlıq termininin reterminləşməsi ilə bağlı diqqətimiz çəkən maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, əslində yalnız XV əsrin ortalarından etibarən şahmat istilahı mövqeyində çıxış etməyə başlamış bu istilah öz semantik nüvəsində *Dame* termini ilə paralellik nümayiş etdirir. Xatırladaq ki, “queen” (vəzir) şahmat termininin öz praforması olan “queen” (kraliça) zadəganlıq terminindən reterminasiyası dövrü təxminən XV əsrin ortalarına təsadüf etmişdir. Məhz həmin vaxt Britaniya tarixində qadın monarxların bir-birini əvəz etməsi dövrünə təsadüf edir: Kraliça Mari Tyudor (hakimiyyət illəri: 1553-1558): Kraliça I Yelizaveta (hakimiyyət illəri: 1559-1603). Bu baxımdan tam məntiqəməvafiqdir ki, şahmat fiqurları arasında ən güclü fiqur sayılan vəzir fiquru, məhz “queen” (kraliça) zadəganlıq termininin reterminləşməsi nəticəsində formalaşmışdır. *“One of the first things everyone learns playing chess is that the queen is the strongest piece on the board”*³⁰.

II fəslin yekun paraqrafı çərçivəsində isə **“Zadəganlıq” konseptinin leksik və frazeoloji inventarı: “kübar danışığı” stereotipləri və “upper class” (yüksək təbəqə) nitq vərdisləri kontekstində**” problemi sistemli şəkildə təhlil olunur. İlk olaraq, *“Zadəganlıq” konseptinin semantik nüvəsinin bəzi ümumişlək sözlərin “sosial qradasiyalaşmasına”* təsiri səviyyəsi müəyyən edilir. Məlum olur ki, bəzi leksik vahid və ya frazeologizmlər sırf zadəgan – elitar danışiq üslubuna xarakterik olması səbəbiylə, yəni ümumişlək variantın oppozisiyasını təşkil etməsi səbəbiylə *“Zadəganlıq” konseptinin semantik sahəsinə* daxil olurlar. Həmin leksik və frazeoloji vahidlər özlüyündə *“Zadəganlıq” konseptinin semantik nüvəsinə* tam neytral anlam kəsb etsələr də, *upper-class speech* kanonları baxımından standartlaşdığına görə, yəni *talk posh* tələblərini qarşıladığına görə avtomatik olaraq *“Zadəganlıq” konseptinin “maraq dairə”sinə* daxil olur. Məsələn, məlum olur ki, zadəgan danışiq üslubuna *bike / bicycle, vegetables, ice, scent* sözlərindən istifadə, habelə *They’ve a very nice house.* – tipli cümlə quruluşu və tərkibi xarakterik olduğu halda, aşağı sinif

³⁰ Chipmunk, A. Why You Should Move Your Queen As Early As Possible!: [Electronic resource] / Oct 11, 2019 <https://www.chess.com/article/view/why-you-should-move-your-queen-as-early-as-possible>

nümayəndələrinin danışiq tərzii üçün *cycle, greens, ice cream, perfume* sözləri, habelə *They have (got) a lovely home*-cümlə quruluşu və tərkibi səciyyəvidir³¹.

Daha sonra isə “*Upper class speech və non-upper class speech gradasiallaşmasının müasir Britaniya linqvokulturoloji mühitinə təsiri*” izlənilir. Təhlillər onu deməyə əsas verir ki, fərqlər o qədər qabarıq səviyyədədir ki, tədqiqatçılar müasir ingilis linqvokulturoloji mühitində *upper class speech* və *non upper class speech* qarşılaşdırmasından hətta bədii əsərlərdə yazıçı intensiyasına uyğun şəkildə istifadə edildiyini də vurğulayırlar. Belə ki, T.A.İvuşkina Culian Fellouz, Cefri Arçer, Çarlz Cenninq, Devid Nikols kimi yazarların əsərlərinin dilinə istinadən sosial zümrə identikatorları olan həmin qrup sözlərin müqayisəli araşdırmasını aparır. Məsələn, Ç.Cenninqin əsəri əsasında dilçi, *U / non-U words* anlayışların oxucuya ötürülən implisit informasiya kimi istifadə edildiyinə diqqət çəkir³².

Dissertasiya işinin “**Müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptinin verballaşmasının koqnitiv aspektləri**” adlanan III fəslində ilk olaraq, “*Müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptinin koqnitiv modelinin ümumi dəyərləndirməsi*” aparılır. Eyniadlı paraqraf çərçivəsində ilk olaraq, “Zadəganlıq” konseptinin bir makrokonsept statusunda dəyərləndirilməsi aparılır. Təhlillər əsasında semantik nüvədən şəxələnən mikrokonseptlərin təşkilatlanmasının spesifikasiyası izlənilir. Müəyyən edilir ki, “Zadəganlıq – Aristokratiya – Elita”, “Zadəganlıq – Monarxiya”, “Zadəganlıq etiket, ritual və imtiyazları”, “Zadəganlıq və hakimiyyət”, “Zadəganlıq və təkəbbür/üstünlük” mikrokonseptlərinin fərqləndirməsi aktualdır.

Daha sonra isə “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasının xalqın “koqnitiv pəncərəsi” ilə şərtlənməsi izlənilir və bu məqsədlə müəllif folklor mətnlərinin dilinin leksik-statistik təhlilinə istinad edir. “*English Fairy Tales by Joseph Jacobs*” mətnləri əsasında aparılan

³¹ Mitford, N. English Aristocracy: [Electronic resource] / Noblesse Oblige: An Enquiry into the Identifiable Characteristics of the English Aristocracy, 1986. URL:<https://web.archive.org/web/20130721084022/http://www.nancymitford.com/noblesse-oblige-1956> ; p.6

³² Ивушкина, Т.А. U / non-U words в зеркале современной английской художественной литературы: // – Екатеринбург: Научный диалог, – 2016. № 6(54), – с. 49.

leksik-statistik təhlillər aşağıdakı nəticələri ortaya qoyur: *King* termini – 100 dəfə işlədilmişdi; *queen* – 10 dəfə; *prince* – 28 dəfə; *princess* – 21 dəfə; *lord* – 35 dəfə; *lady* – 37 dəfə; *noble* termini və törəmələrindən (*nobleman*) – 4 dəfə; *castle* – 47 dəfə; *knight* – 16 dəfə və s. Müqayisə üçün deyək ki, topluya daxil olan nağılların dilində bir dənə də *duke* (hersok) titulunun istifadəsi faktına təsadüf edilmir. Bu isə onunla əsaslandırıla bilər ki, bu termin ingilis dilinə yalnız kral III Eduardın islahatından sonra daxil olmuşdu. 1337-ci ildə özünün vəliəhd olunan kiçik övladları üçün xüsusi zadəganlıq titulu təsis etmişdi ki, günümüzədək bu titul kral ailəsi üzvləri tərəfindən daşınmaqdadır. Etimoloji araşdırmalar bu terminin təxminən XII əsrdə qədim fransız dilində yarandığını, yalnız iki əsr sonra ingilis dilində daha öncə analoji semantik mövqedə işlənmiş *earl* terminini sıxışdırıb çıxarır³³.

Növbəti bənddə də leksik-statistik təhlillər davam etdirilir. “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasının dinamikası ingilis ədəbiyyatı klassiklərinin yaradıcılığının konseptsferinə nəzərən təhlilə cəlb olunur. Bu məqsədlə C.Ostin, Ş.Bronte, E.Bronte və başqalarının əsərlərinin dili dəyərləndirilir və müəyyən edilir ki, ingilis ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin dili “Zadəganlıq” konseptinin daxili koqnitiv strukturunun (“Zadəganlıq-Mülkiyyət”, “Zadəganlıq-Mötəbərlik” “Zadəganlıq-Hakimiyyət”, “Zadəganlıq-Etiket” mikrokonseptləri üzrə) tam autentik şəkildə izlənilməsi üçün maraqlı və kifayət qədər zəngin material təqdim edir.

Növbəti paragrafda **“Zadəganlıq” makrokonseptinə daxil olan bir mikrokonseptin təmsalında konseptin daxili struktur spesifikasiyasının təhlili**” aparılır. “Zadəganlıq-Mülkiyyət” mikrokonseptinin daxili semantik strukturlaşması izlənilir. “Müasir ingilis dilində **“Müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptinin koqnitiv modelinin daxili təşkilatlanmasının özəllikləri üzrə dəyərləndirməsi**” adlanan paragraf çərçivəsində ilk olaraq, “*Monarchy*” mikrokonseptinin freymləri təmsalında, funksional, kontekstual fakultativliyin daxili konseptsferin tərtiblənməsindəki rolu araşdırılır. Məlum olur ki, *Monarchy* termini “Zadəganlıq” konsepti çərçivəsində mikrokonsept yarartmaqla iyerarxik quruluşda

³³ Duke (n): [Electronic resource] / <https://www.etymonline.com/word/duke>

subkomponent kimi çıxış etdiyi kimi, *Monarchy=Crown=Throne=Empire (Emperorship)=Kingship = Princedom (Principality)= Sovereignty= the Firm* və s. kimi sinonimlər də həmin semantik nüvəyə nəzərən subkomponent qismində qərarlaşırlar. *The Firm* kvazisinoniminin işlənmə mövqelərinə və istifadə edildiyi kontekstlərə nəzər salsaq, onun mənfi konnotasiyanı əks etdirdiyi şübhəsiz görünəcəkdir. Yəni, o, emosional neytrallıqdan məhrum olmaqla bərabər, peyorativ mahiyyətli qiymətləndirməni əks etdirir. Bu kvazisinonimin ortaya çıxmasında və tirajlaşmasında müstəsna rol oynamış şəxs VI Georq bu metaforanı ölkə qarşısında borcun ödənilməsi, ölkə maraqları naminə çalışmağın vacibliyi, kral ailəsi üzvi olaraq ölkə rifahı naminə çalışmağın məsuliyyətin qabardılması kontekstində “yaratmışdır”³⁴. Lakin zamanla Britaniyanın monarxik quruluşunun əleyhdarları və eləcə də kral ailəsi üzvləri ilə şəxsi problemləri olan şəxslər bu ifadəyə mənfi anlam qazandırmışlar.

Növbəti bənddə isə “İmtina” freym-ssenarisinin təmsalında “Zadəganlıq” konsepti çərçivəsindəki konkret bir freym-ssenarinin daxili semantik strukturlaşması izlənilir. Məlum olur ki, “Zadəganlıq” konseptində yer alan “Titul”, “Taxt-tac”, “Kral ailəsi”, “Monarxik öhdəliklər” və s. bu kimi anlayışlarla bağlı olan mikrokonseptlər freymləri təcəssüm etdirdikləri halda, “Tituldan/taxt-tacdan/Kral ailəsi üzvü kimi öhdəliklərdən imtina” mikrokonsepti isə artıq freym-ssenaridir. Belə ki, sonuncularda müəyyən zaman və məkana bağlı olan, başlanğıc nöqtəsindən çıxış etməklə dinamik inkişafı izlənilən proses və fəaliyyət yer alır. Həmin proses və fəaliyyətlər freym çərçivəsində müəyyən epizodların skriptini təcəssüm etdirir. Bu mənada “*VIII Eduardın taxt-tacdan imtinası*” subfreyminin üst slotları qismində, ümumiyyətlə taxt-tacdan imtina prosesi ilə bağlı universal olan subslotları qeyd etmək olar. Bu sırada “*king*”, “*Prince of Wales*”, “*coronation*”, “*death of the king*”, “*succession to the crown*”, “*throne*” kimi subslotları qeyd

³⁴ Boyle, K. Which Royal Family Members Run ‘the Institution’?: [Electronic resource] // Cheatsheet, – 2021, March 11. URL: <https://www.cheatsheet.com/entertainment/royal-family-institution-members-meghan-markle-prince-harry-queen-elizabeth.html/>

etmək olar. *Wallis Simpson lies in a grave beside that of her husband, the Duke of Windsor, who shocked the world in 1936 by abdicating as Edward VIII to “marry the woman I love”*³⁵.

“VIII Eduardın taxt-tacdan imtinası” subfreyminin alt slotları qismində, isə “*Wallis Simpson*”, “*America*”, “*marry*”, “*divorce*”, “*marry the woman I love*” və s. subslotları qeyd etmək olar. Eləcə də *to strip of (their) royal titles* ifadəsi ayrıca subfreym formalaşdırır ki, bu da öz növbəsində kral ailəsi üzvlərinin öz yüksək zadəganlıq titullarından – Hersoq və Hersoginya (məsələn: *the Duke and Duchess of Sussex*) titullarından məhrum edilməsini işarələyir.

Son olaraq, “**Zadəganlıq**” **konseptinin qeyri-verbal və transverbal vahidlərlə əlaqəsi**” haqqında təhlillər aparılmaqla müəyyən edilir ki, zadəganlıq anlayışı mahiyyət etibarilə mürəkkəb sosial-iyerarxik qradasiyanı, münasibətlər sistemini əhatə etdiyindən, bu təbəqəyə aidliyi simvolizə edən, eləcə də bu təbəqənin daxili konvensionallığını təmin edən qaydalar sistemini də ehtiva edir. Həmin qaydalar sistemi əsrlər boyu monarxiya idarəetmə üsulunun rituallara nəzarət edən sosial institutları tərəfindən formalaşmış və müvafiq təftiş qurumları tərəfindən icrası tənzimlənmişdir. Müasir postmodern dünyanın liberal dəyərləri həmin ritualların, etiket qaydaların icrasını mütləqləşdirməsə də, çoxəsrlik ənənəyə sadıqlıq nümayiş etdirən toplumlarda müəyyən tarixi-sosial “inersiya” əsasında, həmin adətlərin, ritual və etiket qaydalarının davam etdirilməsi müşahidə edilməkdədir. (*There are no obligatory codes of behaviour when meeting The Queen or a member of the Royal Family, but many people wish to observe the traditional forms*³⁶). Həmin qaydalar sistemi ilə tanışlıq burada mütləq şəkildə həm verbal, həm də qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin qarşılıqlı şərtləndirmə əsasında birgə mövcudluq sürdürdüyünü görə bilərik. Burada ritual salamlama jestlərinin icrasının mexanizmləri (baş

³⁵ Pilkington, E. The other American: what Meghan can learn from Wallis Simpson: [Electronic resource] / The Guardian, 9 Jan 2020 <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/jan/09/meghan-harry-wallis-simpson-edward-history>

³⁶ Greeting a Member of The Royal Family: [Electronic resource] / <https://www.royal.uk/greeting-member-royal-family>

əymənin səviyyəsinə, reveransın dərinliyinə qədər xırda detallarla) qeyd edilməklə yanaşı, müraciət formalarının ardıcılığı, yəni, ilk müraciətdə mütləq şəkildə 'Your Majesty' "Ali həzrətləri", sonrakı müraciətlərdə isə 'Ma'am,' formatı vurğulanır. Maraqlıdır ki, royal protokol (kraliyyət protokolu) tərəfindən qoyulan qaydalarda hətta paralinqvistikanın şöbələrindən biri sayılan fonasiyanın tədqiqat sahəsinə daxil olan bir detal da dəqiqləşdirilir. Söhbət 'Ma'am' müraciət formasının məhz hansı tərzdə tələffüz edilməsi ilə bağlı direktiv-təlimatdan gedir (*pronounced with a short 'a,' as in 'jam'.*).

Dissertasiya mövzusu çərçivəsində apardığımız araşdırmaların ümumiləşdirilmiş nəzəri **nəticələri** aşağıdakı kimidir:

– İngilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ variantlarında "Zadəganlıq" konseptinin fərqli semantik strukturlaşmasının linqvokulturoloji aspektdən dəyərləndirməsi onu deməyə əsas vermişdi ki, Böyük Britaniyanın konstitusiyalı monarxik quruluşa malik olması ingilis dilinin Britaniya variantının linqvokulturoloji mühitində "Zadəganlıq" konseptinin yetərinə dominant mövqeyini, habelə diffuz təbiətini təmin etmişdir. Bu konsept Britaniya variantının konseptsferində qərarlaşmış bir çox konseptlərlə sıx şəkildə bağlı olmaqla, onlara az və ya çox dərəcədə təsir etmişdir. Bundan fərqli olaraq, ABŞ linqvokulturoloji mühiti üçün "Zadəganlıq" konseptinin dominantlığı və diffuzluğu müşahidə edilmir.

– "Blue Blood" mikrokonseptinin ingilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ linqvokulturoloji mühitindəki interpretasiya fərqliliklərinin təhlili çərçivəsində həmin spesifikliklərin müqayisəsi konkret ifadə üzərində fokuslaşdırılmış və aparılan təhlillər müvafiq nəticələr ortaya qoymuşdur. Məlum olmuşdur ki, "Blue Blood" ifadəsi Britaniya linqvokulturoloji mühitində əsas etibarlı ilə zadəganlıq təbəqəyə aidiyyəti nəzərdə tutduğu halda, ABŞ linqvokulturoloji mühitindəki formalaşmış semantik yükə görə isə, "mavi qanlılar" istəbleşmənt nümayəndələri, şoubiznez elitəsi, kübar cəmiyyət üzvləri, bomond simaları, intellektual və elmi elita, oliqarxlar, siyasi ailə klanları və s. sosial qrup və fərdlər sayıla bilər.

– Müasir qloballaşan dünyada "Zadəganlıq" mühafizəkarlığının antaqonizminin dəyərləndirilməsi əsnasında əldə edilmiş nəticələr onu deməyə əsas verir ki, dünyada cərəyan edən

liberallaşma tendensiyaları zadəganlıq institutunun, bütövlükdə, Britaniya monarxiyasının daha demokratikləşməsinə yol açdı. Bu da son nəticədə “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan bəzi anlayışların arxaikləşməsi ilə, işlənmə tezliyinin azalması ilə və ya yeni mənə çalarlıqları əldə etməsilə nəticələndi.

– Müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptin “mütəhərrikliliyi” ilə bağlı apardığımız təhlillər Britaniya linqvokulturoloji mühiti üçün ən aktual olan problemlərdən birinin – 2020-ci ildə formalaşmış olan “Megxit” konseptinin semantik inkişafının təhlilini hədəf alır. Bu təhlillər aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan vermişdir: 1) “Megxit” konsepti “Brexit” konseptinin analogiyası əsasında formalaşmışdır; 2) “Megxit” konsepti linqvokulturoloji mahiyyət kəsb etməklə yanaşı, sosiolinqvistik altyapıya və təsir gücünə malikdir.; 3) “Megxit” konseptinin adı Meghan və exit sözlərinin birləşməsi əsasında formalaşmış okkazional blending olmaqla tez bir zamanda uzuallaşmışdır.

– “Megxit” konsepti tez bir zamanda semantik inkişaf tapmaqla fərqli freymlər üzrə şaxələnməyə müvəffəq olmuşdur: *soft Megxit* və *hard Megxit*, *Megxit drama*, *Royal tragedy*, “*Megxit*” *narrative*, *Megxit saga*, *Megxit crisis*, *Megxit split*, *Megxit deal* və s. bu kimi freymlər formalaşmışdır. Bu konsept eləcə də okkazional neologizmlərin formalaşması üçün münbit zəmin kimi çıxış etmişdir. Məsələn: *to Meghan Markle*

– “Zadəganlıq” konseptinin daxili semantik strukturlaşmasının tədqiqi nəticəsində aşağıdakı üç makrosemantik sahənin fərqləndirilməsi mümkün olmuşdur. 1) Zadəganlıq – monarxiya titullarının yaratdığı mikrokonseptlərin əhatə etdiyi makrosemantik sahə (“*King / Queen*”, “*Prince / Princess*”, “*Lord / Lady*”, “*Duke / Duchess*”, “*Knight*”); 2) Zadəganlıq institutunu təsirləndirən hadisələr, proseslər, şəxslər və ya əksinə zadəganlıq institutuna təsir edən proses, hadisə və şəxslərlə bağlı anlayışları əhatə edən leksik vahid və frazeologizmlərin yer aldığı mikrokonseptlər (“*Megxit*”, “*High society / elite*”, “*Communicative Behaviors*”, “*Royal classy*” və s.); 3) Zadəganlıq həyat tərzilə bağlı olan, zadəganlıq etiketlərini ifadə edən mikrosahə (“*Culture and etiquette*”, “*Mindset*”, “*Aristocratic traditions*” və s.)

– “Zadəəanlıq” konseptinin sosial iyerarxiya şərtlənməsinə dair apardığımız təhlillər onu deməyə əsas verir ki, Britaniya linqvokulturoloji mühiti monarxiya quruluşunun labüd etdiyi sosial qradasiyadan ciddi şəkildə təsirlənmişdir. Bu da özünü müəyyən etiket-müraciət normalarında, honorativlərin reqlamentasiyasında aydın şəkildə göstərir. Britaniya linqvokulturoloji mühitində honorativlər sadəcə sosial-tarixi termin olmaqdan çıxıb sosial münasibətin barometri, iyerarxik təbəqə aidliyinin “lakmus kağızı” rolunda çıxış edir. Təsadüfi deyil ki, *His Royal Highness / Her Royal Highness* honorativi ilə müraciət xüsusi növ imtiyaz sayılmaqla bərabər, eyni zamanda həm də müəyyən mənada “cəzalandırma” aləti, zadəəan iyerarxiyasında üst təbəqəsinə aidliyin məhdudlaşmasının göstəricisi kimi nəzərdən keçirilir. Bu isə, onların semantik “davranışının” linqvokulturoloji və linqvopraqmatik əsaslandırmağa malik olduğunu deməyə əsas verir.

– “Zadəəanlıq” terminləri və onların determinləşdirməsindən törəyən məcazlaşmalarla bağlı təhlillərimiz şahmat terminologiyasının timsalında metaforik əlaqələndirmə sxemini, keçidini təsbit etməyə imkan vermişdir.

– “Zadəəanlıq” konsepti çərçivəsindəki “kübar danışığı” stereotipləri və “upper class” nitq vərdisləri ilə bağlı təhlillərimiz belə nəticələrə gəlməyə imkan vermişdir ki, Britaniya linqvokulturoloji mühitində “kübar danışığı” (*talk posh*) fərqləndirməsi mövcuddur ki, bu da özündə *to talk posh, to speak posh, posh accent, to sound posh* və s. ifadələrdə təzahür tapan anlamı əks etdirir. Söhbət yüksək təbəqə, zadəəanlıq sinfi nümayəndələrinin danışığındakı fərqli mənə interpretasiyalarından, hətta fərqli semantik konnotasiyalardan gedir.

– Araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, bu konsept qəliz daxili koqnitiv struktur modelləşdirməsinə malikdir və həmin struktur iyerarxiya və verbal aparat bilvasitə linqvokulturoloji özəlliklərlə əlaqəlilik əsasında şərtlənir. Məlum olur ki, “Zadəəanlıq – Aristokratiya – Elita”, “Zadəəanlıq – Monarxiya”, “Zadəəanlıq – Titullar/Honorativlər”, “Zadəəanlıq etiket, ritual və imtiyazları”, “Zadəəanlıq – Kübarlıq”, “Zadəəanlıq – Mülkiyyət”, “Zadəəanlıq və hakimiyyət”, “Zadəəanlıq və təkəbbür/üstünlük”, “Zadəəanlıq və stereotiplər” kimi subkomponentlərin, yəni mikrokonseptlərin

mövcudluğu təsbit edilir və ayrı-ayrı mikrokonseptlərin leksik və frazeoloji aparatı müəyyənləşdirilir.

– Folklor mətnlərinin dilinin leksik-statistik təhlilinə istinadən, “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasının xalqın “koqnitiv pəncərəsi” ilə əlaqəliliyi ilə bağlı təhlillərimiz belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müasir ingilis dilində “Zadəganlıq” konseptinin yüksək işlənmə tezliyi ilə seçilən titulonimlərin heç də hamısı diaxronik aspektli təhlillər zamanı eyni leksik statistik tezlik göstəriciləri nümayiş etdirir.

– C.Ostin, Ş. Bronte, E.Bronte və başqalarının əsərlərinin dili əsasında “Zadəganlıq” konseptinin reallaşmasının təhlili, aparılan leksik-statistik dəyərləndirmələr və əldə edilən hesablamaların müasir dil reallıqları ilə müqayisəsi əsasında qarşılaşdırması onu deməyə əsas verir ki, orta əsrlər və yeni dövrdə ingilis dilinin Britaniya variantında “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan terminologiya daha yüksək işlənmə tezliyi ilə seçilirdilər; konseptin leksik və frazeoloji inventarı daha autentik kontekstdə işlədildiyindən, ilkin anlamaqlarına yaxın, etimona nəzərən semantik adekvat anlamlarda istifadə olunurdu.

– “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan qeyri-verbal və transverbal vahidlərin təhlili onu deməyə əsas vermişdir ki, bu konseptin aid olduğu diskursiv ortamda qeyri-verbal işarələr, xüsusilə ritual jestlər, salamlaşma etiketi, ehtiram ifadəsi etiketi jestləri çox mühüm, hətta dəyərlik ki, həlledici rol oynayır. Eləcə də o da məlum olur ki, “Zadəganlıq” konseptinin transverbal işarələrdən kənarda dolğun şəkildə reallaşması qeyri-mümkündür. Belə ki, bir çox şərtliliklər məhz, transverbal işarələr zəminində ifadə tapır.

Tədqiqatın ümumi məzmunu, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, habelə araşdırma əsnasında əldə edilən nəticələri müəllifin nəşr olunmuş və aşağıdakı siyahıda təqdim olunan məqalə və məruzələrində öz əksini tapmışdır:

1. Böyük Britaniya linqvokulturoloji plastında “Gender” və “Zadəganlıq” (Nobility) konseptlərinin əlaqəli məqamları haqqında // “Gender problemi və müasir Azərbaycan” adlı beynəlxalq konfrans, – Bakı: AU, – 27 noyabr, – 2019, – s.116-118.

2. Müasir Türk dilində ingilis dilindən alınma “Zadəganlıq” terminləri (Azərbaycan dilindəki analogi faktlarla müqayisədə), Azərbaycanda da Müasir Ərəbşünaslığın Banisi, Əməkdar elm xadimi, professor Ələsgər Məmmədovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqsünaslığın aktual problemləri” adlı respublika elmi konfransı, – Bakı: BDU, –18-19 dekabr, – 2019, – s.41-43.
3. İngilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ variantlarında “Aristocracy” konseptinin fərqli semantik strukturlaşmasının linqvokulturoloji aspektdən dəyərləndirməsi // “Elmlərarası integrasiya: linqvodidaktik, linqvokulturoloji, psixolinqvistik aspektlər” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans, – Sumqayıt: SDU, – 19-20 dekabr, – 2019, – s.152-154.
4. Honorativlərin sosiolinqvistik və linqvokulturoloji şərtlənməsinə dair (“Zadəganlıq” konseptinin semantik şaxələnməsi fonunda təhlil) // – Bakı: BDU, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2020. №1(113), – s.132-134.
5. İngilis dilində Honorativlərin Praqmalinqvistik yüklənməsi” (Britaniya linqvokulturologiyası kontekstində) // – Bakı: AU, İpək Yolu, – 2020. №2, – s.167-175.
6. On the linguocultural factors in the semantic development of the microconcept of “MEGXIT” (in the comparison of the concept of “Brexite”) // Actual Problems of the Theory and Practice of Philological Researches, X International Scientific Conference, – Prague: – March 25–26, – 2020, – p.51-59.
7. İngilis dilində “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan leksik vahidlərin vokativlik mövqeyindəki semantik özəlliklərinin linqvokulturoloji və linqvopraqmatik əsaslandırmasına dair // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş “Təhsil millətin gələcəyidir” adlı Respublika Elmi Konfransı, – Bakı: Qərbi Kaspi Universiteti, – 10 may, – 2020, – s.114-118.
8. “Blue Blood” mikrokonseptinin ingilis dilinin Böyük Britaniya və ABŞ linqvokulturoloji mühitindəki interpretasiya fərqlilikləri haqqında. // – Bakı: AU, İpək yolu, – 2021. №1, – s.201-208.
9. “Zadəganlıq” konseptinin sosial iyerarxiya şərtləndirməsinə dair (Böyük Britaniya linqvokulturoloji mühitinə nəzərən) // Gənc

- Tədqiqatçıların III Respublika Elmi-Praktik konfransı, – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 13 mart, – 2020, – s.254-255.
10. О мобильности концепта «ЗНАТОСТЬ» в современном английском языке (на примере блендинга «Мегксит» и связанного с ним микроконцепта). // – Дрогобич: Актуальні питання гуманітарних наук, – 2020. Вип 30, том 3, – с.41-49.
 11. “Zadəganlıq” konseptinin daxili semantik strukturlaşması // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. №3, – s. 9-51.
 12. İngilis xalqının dünyanın dil mənzərəsi və “Zadəganlıq” konsepti: Qarşılıqlı korrelyasiya münasibətlərinə dair (folklor mətnlərinin dilinin leksik-statistik təhlilinə istinadən) // Gənc Tədqiqatçıların IV Respublika Elmi-Praktik konfransı, – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 9 aprel, – 2021, – s.221-223.
 13. Qloballaşma şəraitində monokultural səciyyəli “Zadəganlıq” konseptlərinin dünya miqyaslı konseptlərə çevrilməsi barədə // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası”, IV Beynəlxalq elmi konfransı, – Bakı: ADU, – 7 may, – 2021, – s.89-90.
 14. “Zadəganlıq” konseptində gender münasibətlərinin reallaşma spesifikasiyası // “Gender Problemi və Müasir Azərbaycan” Beynəlxalq Konfrans, – Bakı: AU, – 19 noyabr, 2021, – s.46-48.
 15. “Zadəganlıq” konseptinin leksik və frazeoloji inventarı: “upper class” nitq vərdişləri kontekstində // – Bakı: BDU, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2021. №3(117), – s.93-96.
 16. “Zadəganlıq” terminləri və onların determinləşdirməsindən törəyən məcazlaşmalar haqqında (şahmat terminologiyası ilə əlaqəlik aspektində) // – Bakı: AU, İpək Yolu, – 2021. №4, – s.127-134.
 17. Об исследовании и перспективах изучения концепта «благородство» // – Казань: «Языковое разнообразие в глобальном мире» KILS-21, – Казань, – 15-19 ноября, – 2021, – с.207-210.

18. “Zadəəganlıq” konseptinin leksik və frazeoloji inventarı: “kübar danışığı” (POSH TALK) stereotipləri // – Bakı: BDU, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2022. №1(118), – s.53-57.
19. “Zadəəganlıq” makrokonseptinə daxil olan bir mikrokonseptin təmsalında konseptin daxili struktur spesifikasiyasının təhlili (“Zadəəganlıq-Mülkiyyət” mikrokonsepti) // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2022. №2, – s. 208-219.

Dissertasiyanın müdafiəsi 26 sentyabr 2024-cü il tarixində saat 10.00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 21 iyun 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 21.06.2024

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 45402 işarə

Tiraj: 100 nüsxə